

7. teknik kongre elektrik enerjisi

elektrik fiyatları ve ekonomik gelişme

korkut Öngün

UDK: 611.311.1.003.13:330.001.6

1. GİRİŞ

Genel olarak isteğin değişmesine bağlı olarak fiyatın da değişeceği» istek ve fiyat arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğu kabul edilir. Elektrikte de, diğer ekonomik değerlerde olduğu gibi, elektrikli satıcı ve tüketicileri arasındaki karşılıklı değişim isteğinden fiyat doğar. Fiyat, satıcının ve alıcının biçtiği bu değere uygun oldukça malın satışı kolaylaşır. Elektrikte fiyat elektriğin ışık, çevirici kuvvet, ısı, kimyasal etki gibi yaptığı işe, başka bir deyişle kWh birimine göre belirtilmektedir. Bu durum fiyatın tespitinde satıcı ve tüketiciler bakımından değişik

Korkut Öngün, Danışman, TEK

görüşleri hareket edilmesi gerektiğinin ileri sürülmesine neden olmaktadır. Tüketiciler elektrik fiyatının işyönünden kullanılış yerine göre (evlerde, ticarethanelerde, sanayide, tarımda) değerlendirilmesini, satıcılar ise elektriğin fiziksel özelliklerine göre (gerilim, kullanma yoğunluğu, kullanış zamanları) değerlendirilmesini istemektedirler. Üreticiler, elektriğin satış fiyatını, üretire için yaptıkları fedakarlıklara göre hesaplamakta ve bu fedakarlıkları (maliyet bedeli) adı altında toplamaktadırlar. Ayrıca elektriğin vazgeçilmezliği özelliğinden de büyük ölçüde yararlanmak istemektedirler.

2. SEP.EEST FEKAEET ve TEKEL ÖZELLİKLERİ

Elektriğin vazgeçilmez durumu, elektrik enerjisi satışında serbest rekabete ilişkin özelliklerin bulunmadığı, bu konuda tam bir tekel kurulduğu görüşünün ortaya atılmasına neden olmaktadır. Bir piyasada işletmenin tekel durumunda olabilmesi için, tüketicilerin üretilen malın yerine hemen koyabilecekleri bir madde bulamamaları gerekir. Bazı kullanma alanlarında elektrikte bu anlatılan yakın bir durum görülür ise de, genel olarak uygulamada tam tekel durumu görülmez. Bazan elektriğin yerine konacak bir enerji türü bulunmasa bile tüketicilerin satın alacakları elektriğe ayırabilecekleri gelirleri sınırlıdır.

3. MARJİNAL MALİYETLER

Bilindiği gibi marjinal gelir son birim üretimin satışından sağlanan geliri, marjinal maliyet üretilen son birimin maliyetini, ortalama maliyet ise toplam maliyetin üretim sayısına bölünmesi ile elde edilen değeri göstermektedir.

Bu deyimleri matematiksel olarak tanımlarsak, marjinal gelir toplam gelir fonksiyonunun türevidir. Toplam gelir ile toplam gider arasındaki fark kârı belirttiğine göre bunu kısaca şöyle gösterebiliriz,

$$\text{kâr} = \text{toplam gelir} - \text{toplam gider}$$

Kâr fonksiyonunun maksimum olduğu üretim miktarı, kârın maksimum olduğu koşulları da belirtmektedir. Kâr fonksiyonunun türevinin sıfır olduğu üretim değeri, kâr fonksiyonunun maksimum olduğu üretim miktarını da göstermektedir. Bu değer ise toplam gelir ve toplam gider fonksiyonları türevlerinin birbirine eşit olduğu değerleri gösterir. Demek ki, marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu üretim miktarı kârın maksimum olduğu üretim miktarıdır.

Tekelci bir kuruluş maksimum kârı düşünerek buna uygun düşen üretim miktarından daha fazla üretim yapmayacaktır. Tüketiciler daha fazla mal almak isteseler bile, fazla üretim tekelcinin kârını azaltacağından tekelci buna yanaşmayacaktır. Bu durum aynı zamanda işletmenin eksik kapasite ile çalışması anlamına da gelmektedir. Elektrik kesiminde denetimsiz tam tekel durumunun sakıncaları burada açıkça görülmektedir.

4. ELEKTRİKTE TEKEL ve TEMEL MAL

Türkiye'de elektriğin üretiminin % 80'i, satışının da % 87'si, 1970 yılında bir kamu iktisadi kuruluşu olarak kurulan Türkiye Elektrik Kurumu tarafın-

dan yapılmaktadır. Kuruluş kanununun 3'üncü maddesine bakılırsa "kanunda yazılı ayrıcalıklar dışında tekeli altında olarak üzere yurdun gereksindiği elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticaretini" yapmak Kurunun çalışıra konularını oluşturmaktadır. Bu durumda elektrikte hukuk yönünden bir tekelin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak kamu iktisadi kuruluşlarının temel mal ve hizmet niteliğindeki üretimlerinin fiyatları gerektiğinde Bakanlar Kurulunca saptanabilecektir (440 sayılı kanun, -1964- Madde 24). Temel mal ise, bir ekonomide çok sayıda işletmenin kârlılığına etki yapan, ileriye ve geriye doğru yarattıkları etkileri yaygın elan mallar olarak tanımlanmaktadır (1). Bakanlar Kurulu temel malları tespit etmiştir. Elektrik temel mal sayılmıştır (2).

Temel mal üreten kuruluşlar genel olarak ekonomide tekel durumunda iseler de Türkiye'de elektrikte fiyatların belirlenmesinde yukarıda açıklanan tekel fiyatları değil, ortalama maliyetin (ortalama maliyete normal bir kâr da katılmıştır) ortalama gelire (piyasa talebine) eşit olduğu fiyatlar aranır. Burada, doğal olarak marjinal maliyet artık ortalama maliyetten yüksektir, ancak bu yol, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde temel mal üreten kuruluşların tam kapasite ile çalışmalarını da sağladığından üstün tutulmaktadır.

TEK'in kuruluş kanununda ortalama maliyete katılacak kârın hesabı için "net sabit değerler üzerinden X 8'den az olmayacağı" ilkesi getirilmiştir. Ancak 5 yılı aşkın bir süredir uygulamada olan bu ilke hem net sabit değerlerle bunun hesabı, hem de kârdan önceki ve sonraki vergi yönünden bir açıklığa kavuşmadığından aranan % 8 kâr amacına ulaşıp ulaşılmadığı henüz anlaşılmamıştır.

Temel malların fiyatlarının Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilmesi, fiyat tespitinde işletme yöneticilerini bir kenara çekilerek sonucu beklemeye itemez. Bakanlar Kurulu, uygulamada, işletmenin önerdiği fiyatları kabul etmekte yada değiştirmektedir. Bu değiştirmede fiyatlar maliyetin altında olduğundan zarar genel bütçeye konulacak ödenekle kapatılacaktır (3).

Dikkat edilirse yurdumuzda kamu iktisadi kuruluşları için geçerli olan yukardaki kural elektrik fiyatlarının belirtilmesinde fazla önemli olmamaktadır. Bugün yurdumuzda elektriğin X 87'si TEK tarafından satılmakta, kalanı imtiyazlı ortaklıklar, enterkonnekte şebekeye bağlanmamış belediye elektrik işletmeleri ve otoprodüktörler tarafından üretilip satılmaktadır. Ayrıca TEK tarafından yapılan satışın ise ancak X 45'i doğrudan doğruya tüketiciye yapılmakta, Z 53,5'i belediyeler ve X 1,5'i de köy ve köy kooperatifleri aracılığıyla son tüketiciye satılmaktadır. Bu satışlarda Bakanlar Kurulunun bir denetimi olmadığı gibi zararın genel bütçeden karşılanma olanağı da yoktur.

5. TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ KURULUŞLARI

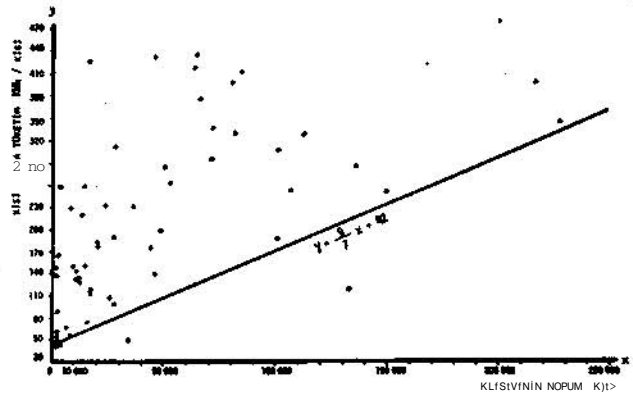
Esasen Türkiye'de kamu iktisadi kuruluşlarının rolü de bir açıklığa kavuşmamıştır ve tartışma konusudur. Bu kuruluşlar bazılarının dediği gibi özel kesimin yapmak istemediği yada başaramadığı bazı görevleri yerine getirmek için mi kurulmuştur? (A) yoksa özel kesimin çalışma sınırını göstermek için mi kurulmuştur? Amaçları nedir? Devlete gelir, yatırımlar için kaynak mı yaratmak, yoksa sadece iş-

sizlere iş bulmak, halka, sanayicilere düşük fiyatla mal yada hizmet mi sağlamak? Ticari birer kuruluş mudurlar, yoksa sadece hükümetlerin politik enrirleri izlemek ve programını yürütmek için mi korunmaktadırlar? Ekonomik gelişme üzerindeki etkileri nedir? Bu konudaki temel sorunlar çözümlenmedikçe bu kurumlardan verim ve kalite beklemek hayaldir.

Türkiye'nin elektrikleştirilmesi sorununu üstlenen TEK'in yatırım için kaynakları da yeterli değildir. Türkiye'nin bugün ancak % 35-40'ünün elektrikleştirilmiş olduğu gözönünde tutulursa TEK'e elektrikleştirme konusunda daha uzun yıllar önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerin büyük bir bölümünü yerine getirilmesi elektrik tarifeleri ile sağlanmaya çalışılırsa, bu bütün Türkiye'nin elektrikleştirilmesi yükünün bugün elektrik kullananlara taahhüt edilmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle genel bütçeden yapılan yardımların artırılması zorunludur. Maliyetin altına düşmemek üzere fiyatın tespitinde % 8 üzerinde fazla durmamak gerekir.

6. BELEDİYELERİN DURUMU

Belediye elektrik işletmelerinin elektrik satış tarifelerinde de yukarıda anlatılan ortalama maliyetin ortalama gelire eşit olması koşulu aranmaktadır. Ancak belediyelerde nüfusun ve kişi başına düşen gelirin düşüklüğü elektrik tüketiminin de azlığına neden olmaktadır. Tüketim azlığı ise ortalama maliyeti yükseltmektedir. Nüfusu 250 000'den az olan 60 belediyede 1970 nüfus sayımı değerleri temel alınarak yapılan bir araştırmanın sonucu Şekil 1'de gösterilmektedir. Burada yatay ekseninde 1970 nüfus sayımı değerleri ve buna dikey

Şekil 1.

eksende ise 1974 yılı tüketimlerine göre kişi başına düşen yıllık kWh miktarları (y) gösterilmektedir. Kişi başına düşen yıllık tüketimin alt sınırı yaklaşık olarak;

$$y = \frac{9}{7} x + 42 \text{ kWh/kişi}$$

formülü ile gösterilebilmektedir. x burada belediyelerin 1970 sayımındaki nüfusunun bine bölünmesi ile elde edilen değeri göstermektedir. Şekilde az nüfuslu belediyelerde tüketim düşüklüğü göze batmaktadır.

Belediyeler yine 1312 sayılı TEK Kanunu ile (Madde 28) elektrik dağıtım tesislerini ihtiyaca göre düzeltmek, kuvvetlendirmek ve genişletmeyi sürdürmek zorunda bırakılmakta ve bunu yerine getirmek amacıyla elektrik satışından elde edecekleri düşülen gelirin % 5'inden az olmayan bir miktarını her yıl bütçelerine, başka bir yerde harcamamak amacıyla, koymaya zorlanmaktadır. Bir tür otofinansman zorunluğu doğuran bu durumun belediyelerin bütün yatırımlarını bu yolla karşılamasına da olanak sağlamamaktadır. İller Bankasının yetersiz kalan kredi durumu ile, belediyelerin otobüs, havagazı, su gibi diğer işletmelerinin yatırımlarının ve zararlarının da elektriğin kârlarından karşılandığı gözönüne alınırsa elektrikte gelir gider arasındaki farkın ne ölçülere varması gerektiği düşünülebilir. Bugün elektrik fiyatları bu düzeye çıkmıyorsa bunun başlıca nedenini yeterli yatırımın ve hizmetin yapılmayışında aramak gerekir. Sonuçları da etkisini göstermektedir.

7. YATIRIMLARIN FİNANSMANI

Yapılan bir araştırmada Türkiye'de 1974 yılında gerçekleşen özel kesim yatırımlarının %80'inin otofinansmandan sağlandığını göstermektedir (5). Yukarıdan beri anlatılanlardan kamu kuruluşlarının finansmanında da aynı yöntemin uygulanması zorunda kalınacağı anlaşılmaktadır.

Elektrik fiyatları, Türkiye'de enflasyon ve istikrar önlemlerinin sözü geçtiği her yerde dondurulmaktadır. Oysa ki fiyat enflasyonu özel girişimcinin elinde yapabildiği ölçüde sermaye birikimi sağlamıştır. Ama istikrar görüşü, kamu kesimini daha çok vergi kaynağına bağlamaktadır. Kamu kesiminin yatırımlarının gereken ölçüye çıkarılamamasında bunun payı büyük olmuştur.

8. EKONOMİK GELİŞME

Türkiye'de uygulanan teşvik politikası genellikle girişimci için sermaye toplanmasının maliyetini düşürücü bir dizi önlemleri getirmiştir. Ucuz enerji de bunlardan biridir. Sermayenin ve özellikle elektrik enerjisinin ucuz olması, sanayicilerin üretimde daha az işçi kullanan, daha fazla makine ve araç gereç kullanan, daha çok elektrik tüketen tekniklerin seçilmesine neden olmaktadır. Bu durum da enerji bunalımı sorununu genişletmektedir.

9. ELEKTRİK FİYATLARINDAKİ ARTIŞ

Yurdumuzda satış fiyatlarının düşürülmesinde kesin olarak elektrik fiyatlarında indirim yapılması ü-

Elektrik	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	6 yıllık ort. artış
TEK yıllık ortalama satış fiyatı krs/kWh	14,6	14,8	15,1	19,8	23,6	26,1	37,5	17,0
TEK en yüksek satış fiyatı (yıl sonlarına göre) krs/kWh		25	28	33,3	34,4	38,1	47,4	11,2

KAYNAK: TEK Yayınları.

Tablo 1.

Orunun cinsi	1968-1974 arası ortalama artış	Orunun cinsi	1968-1974 arası ortalama artış
C.K.Öjüm	% 28,1	Arpa (ort.)	t 20,9
Tütün (Tekel ort.)	% 25,9	Şeker Pancarı	* 19,2
Pamuk (ort.)	% 22,2	Buğday (ort.)	I 17,8
Zeytinyağı	% 22,5	Çeltik (ort.)	% 16,3
Kuru incir	% 21,2	Fındık	t 18,8
Antep fıstığı	% 21,0	Çay (ort.)	I 10,2

Tablo 2. Destekleme alım fiyatları (ortak dışı fiyatlarıyla) 1968-1974 yılları arasındaki ortalama artış oranları

zerinde bir saplantıya rastlanmaktadır. Bu konuda önce elde edilen ürünün gerçek değeri ile alınıp satıldığına bakmak, böyle değilse gerçek değerini bulmasına çalışmak gerekir.

Son 7 yıl içinde TEK'in ortalama elektrik fiyatı ile yıl sonlarına göre en yüksek satış fiyatındaki değişimler Tablo 1'de gösterilmektedir.

1973 ve 1974 yıllarındaki petrol bunalımı ve aşırı fiyat artışları da hesaba katıldığında, elektriğin yıllık fiyat artışı ortalamasının % 17 olduğu görülür. Aynı dönem içinde Türkiye'nin önemli gelir kaynaklarını oluşturan başlıca tarım ürünlerinin destekleme alım fiyatlarının (ortak dışı fiyatlarıyla), Maliye Bakanlığı yayınlarından çıkarılan, altı yıllık ortalama artış oranları ise Tablo 2'de gösterilmektedir.

Serbest piyasa fiyatlarının destekleme alım fiyatlarının da üzerinde dolaştığı bilindiğinden tarım ürünlerinin fiyatının elektrikten daha hızlı artmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca 1974 yılında ortalama elektrik satış fiyatı % 43,7 oranında artarken normal benzinde 17,4, gaj yağında % 80, motorinde % 78, sıvılandırılmış petrol gazında % 19, demir-çelikte % 49 - % 95 oranında fiyat artışı görülmüştür (6).

KAYNAKLAR

- (1) Tenker L., İşletme İktisadı 2, Ankara 1969
- (2) Resmi Gazete 2.11.1967, karar sayısı 6/8954
- (3) İktisadi Devlet Teşekkülleri ile Müesseseleri ve İştirakler Hakkındaki Kanun, Sayı 440 (1964) Madde 24
- (4) Türkiye Elektrik Kurumu Kanunu, Sayı 1312, Kabul günü 15.7.1970, Geçici Madde 7
- (5) Arel I., T.Cemal, Türkiye 1975, Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1975
- (6) T.C. Merkez Bankası Yıllık Rapor 1974